

המים המרים ושאלת ההשגחה

י"א' פרקש'

דרכה של תורה היא שבכל סכסוך בין אנשים בו עולה חשד או ישנה פגיעה ממשית, אם רוצים בעלי הדין לברר את האמת, הם ניגשים לבית הדין, ושם שופטים אותם הדיינים ע"פ כללי המשפט והראיות: עדים, מיגו וחזקות, וכל זאת בכדי להוציא דין אמת לאמיתו.

מדוע נתייחדה פרשת סוטה מכל התורה, ולפתרון החשד הולכים בני הזוג לכהן במקדש ובטקס מצמרר נגזר הדין מלמעלה?

הרמב"ן² מציין את הנקודה ש"אין בכל משפטי התורה דבר התלוי בנס זולתי הענין הזה...", ומבאר שכאשר רוב ישראל עושים רצונו של מקום, הקב"ה מתערב בצורה נסית לייסר את האישה החוטאת בעריות, כדי שישראל יהיו ראויים להשראת שכינתו. הרמב"ן מדגיש את ההרתעה ואת ענישת האישה החוטאת, אולם ניתן גם לראות זאת מזווית נוספת אותה שמעתי מהרב יואל בן-נון, והיא התיישבה על דעתו. הקב"ה בדרך כלל איננו מנהיג את עולמו בצורה נסית גלויה, אלא מטיל על האדם לנהל את החברה על פי חוקי ה' ומשפטיו. במקום בו התעורר חשד בין בני אדם ואין להם עדים, יצטרכו האנשים ללמוד לחיות עם החשד, או שייווצר סכסוך ביניהם. ניתן לנהל חברה שיש בה חוסר אמון מסוים בין אנשים, אך זוגיות ודאי תתמוטט באווירה של חשדנות. האמון והאהבה המשפחתית המביאים להשראת שכינה בין בני הזוג כאשר זכו לכך, כה חשובים לקב"ה עד שהוא 'מוכן' להתערב בצורה נסית ואף לצוות למחות שמו על המים ובלבד שיושם שלום בין איש לאשתו. בנוסף לכך, חטא הניאוף נעשה בצורה אינטימית מעצם טבעו, ונדיר מאוד שיהיו עדים על כך שיוכלו להכריע את חששות הבעל המקנא לכאן או לכאן.³ לפי זה תפקיד המים הוא בעיקר כלפי הנשים הצדיקות

¹ על פי שיעור ששמעתי מהרב שג"ר ז"ל הכ"מ, במהלך לימוד מסכת קידושין בזמן קיץ תשנ"ח. הדברים נכתבו לאחר 10 שנים, כך שחלק מהדברים ייתכן שהתפתחו בראשי מאז. העברתי את השיעור לקבוצות שונות, גם בנים וגם בנות, ונראה לי שהדברים היו משמעותיים עבור השומעים.

² בפירושו לבמדבר ה' כ.

³ הרחיב בכך הרב אלחנן סמט בעיונים בפרשות השבוע, סדרה שנייה, עמ' 166-165.

שבעליהן הקנאים חושדים בהן על לא עוול בכפן,⁴ ועל כן באים המים לנקות את האישה מהחשד ולהשיב את חיי המשפחה על כנם.⁵

התיאור הדרמטי של התורה על עונשה המידי של האישה החוטאת "ובאו המים המאריים למרים וצבתה בטנה ונפלה", מועצם עוד במשנה:⁶

אינה מספקת לשתות עד שפניה מוריקות ועיניה בולטות והיא מתמלאת גדין,
והם אומרים הוציאוה שלא תטמא את העזרה.

לפי פתיחת המשנה העונש כל-כך מידי, עד שהכהנים חוששים שמא מיתתה תטמא את העזרה. אולם המשפט הבא במשנה מפוגג את הדרמה באחת:

אם יש לה זכות, היתה תולה לה. יש זכות תולה שנה אחת, יש זכות תולה שתי שנים, יש זכות תולה שלש שנים.

תנא קמא במשנה מספר לנו שבניגוד לעונש המידי והישיר המתואר בתורה, ישנם גורמים המשפיעים על זמן העונש. אם יש לאישה זכויות (ולמי אין?) הרי שהדין נדחה לשנה ויש שאף לשנתיים ושלוש. כל הייחודיות של דין נסי מוחלט המופיע משמים ומגלה לנו את האמת, הופכת לעניין מורכב יותר בו בוחנים את מכלול הזכויות של האישה, וממילא הדין מאבד את משמעותו. על כך תמה רבי שמעון⁷ כיצד ייתכן לומר שזכויות האישה דוחות את הדין:

רבי שמעון אומר, אין זכות תולה במים המרים. ואם אתה אומר, הזכות תולה במים המאריים, מדהה אתה את המים בפני כל הנשים השותות, ומוציא אתה שם רע על הטהורות ששתו שאומרים טמאות הן אלא שתלתה להן זכות.

לרבי שמעון שתי טענות מצוינות כנגד תנא קמא. גם הנשים החוטאות יזלזלו במים המאריים שהרי לא ימותו מיד, ויחשבו שהמים לא אפקטיביים, וגם הנשים הצדיקות לא ינוקו מעוון, שהרי הבעל והחברה כולה ימשיכו לחשוך שמא הזכויות דחו את העונש.

⁴ בקריאה פשוטה של הפסוקים הקנאה לא צומחת מחשד ממשי. חז"ל בפתחת המסכת הפכו את הקינוי לעניין משפטי הדורש עדים וסוג של התראה ואף עדי סתירה, וממילא האישה המובאת אינה טלית שכולה תכלת.

⁵ לא ברור לי שבתור אישה נחשדת הייתי רוצה בעל כזה.

⁶ פ"ג מ"ד.

⁷ במשנה ה.

טענה נוספת מובאת בספרי זוטא:⁸

חלול ה' יש בדבר שאילו לא היו המים בודקין אותה על אתר, כיון שיורדת מן המקדש היתה אומרת לחברותיה אל תמנעו מלחטוא, כבר שתיתי ולא פגעו בי המים, דומה שאין בהן צורך כלל.

החשש של רבי שמעון בספרי זוטא הוא מפני חילול ה' שבעניין, הנובע מלגלוגה של האישה על המים. הדהיית המים היא בעצם ביטולם, שהרי העניין הנסיי הייחודי הזה בא כדי לחרוץ דין חד ובהיר – להעניש את האישה או לנקותה מחשד, ואם העניין תלוי במבט מורכב של שכר ועונש אין כלל טעם למים אלו.

טענותיו של רבי שמעון כה חזקות עד שיש לשוב ולעיין בדעת תנא קמא. מדוע להכניס פה את עניין הזכות התולה ולא להישאר בהבנה הראשונית העולה מהפסוקים? מה מביא את תנא קמא לדעה זו, האם רק הו' המיותרת?⁹

בספרי¹⁰ מעלה רבי ישמעאל את שאלת הצדק האלוקי ביחס לסוטה. הפסוק אומר שמנחת הסוטה היא "מנחת זכרון מזכרת עון", ומכיוון שבכלל ופרט אי אתה דן אלא כעין הפרט, הרי שהמנחה מזכרת רק את עוונותיה של האישה ולא את זכויותיה. על כך אומר רבי ישמעאל שיש לבעל הדין לחלוק שהרי ידוע שמידה טובה גדולה ממידת פורענות, ו"אם מידת פורענות ממועטת הרי היא מזכרת עון, מדה טובה מרובה דין הוא שתהא מזכרת זכות". מתוך הסתירה בין השימוש בכלל ופרט בפסוק המזכיר עון בלבד לבין ה'קל וחומר' ממידה טובה, מעלה רבי ישמעאל את עניין הזכות התולה ודוחה את העונש. לפי רבי ישמעאל גם כלפי הסוטה, שבבית דין היתה ראויה למיתה אם היו עדים והתראה, לא ייתכן שיהיה גזר דין אלוקי שאינו מורכב ממבט כללי ורחב על זכויותיו וחובותיו של האדם, לא תיתכן חוסר סימטריה בה המבט מופנה רק כלפי העון ולא כלפי הזכות. מעבר לשאלת הצדק והעוול עולה גם השאלה של אופן השגחת ה' בעולם. לפי תנא קמא הסובר שהזכות תולה, לא ייתכן שטקס 'מאגי' יבטא את השגחתו יתברך. בעולם בו לא נופלות אבנים מהשמים על מחלל שבת במזיד, בעולם שבו צדיק ורע לו ואף רשע וטוב לו, גם בפרשייה הנסית ביותר בה נראה כאילו הקב"ה מתערב לחרוץ דין, ההשגחה לא תהיה פשטנית אלא מורכבת.

⁸ נשא ה, לא. עמ' 239 במהדורת הורוביץ.

⁹ סוטה סוף ו ע"ב.

¹⁰ נשא פסקא ח. עמ' 14-15 במהדורת הורוביץ.

בן עזאי מסיק מענין זה דבר תמוה ביותר:

מכאן אומר בן עזאי, חיב אדם ללמד את בתו תורה, שאם תשתה, תדע שהזכות תולה לה.

מסקנתו של בן עזאי נראית כנובעת מעניין שולי לגמרי. האם כל האולפנות והמדרשות חייבות ללמד את בנותינו תורה, רק כדי שאם יחטאו וינאפו ובעליהן יקחו אותן למקדש והן ישתו ולא ימותו מיד, לא יבואו לזלזל במים המאררים?¹¹

הרב שג"ר ביאר את בן עזאי בצורה העמוקה הכל-כך אופיינית לו. בן עזאי תולה את חיוב לימוד התורה של הבת בדיוק בנקודה אותה ביארנו אצל תנא קמא. העולם שלנו הוא עולם מורכב עם השגחה שאינה גלויה לנו. אם תישאר הבת באמונתה הפשוטה והילדותית בה הצדיק מרוויח והרשע נענש, הרי ברגע בו תיחשף למציאות הקשה השוררת בעולם תאבד את אמונתה בהשגחתו של הקב"ה. אם תחשוב שהעולם פשוט וכל מה שאינו אמת הרי הוא שקר, לא תבין כיצד ייתכנו סתירות בתורה ומחלוקות בתורה שבעל-פה, כיצד ייתכנו גישות שונות והסברים שונים לאותו עניין. בן עזאי עונה לרבי שמעון החושש מהדהיית המים שהמסקנה היא, שמכיוון שהעולם מורכב והדין האלוקי לעולם לא מתגלה בצורה פשטנית – אפילו לא בפרשת סוטה – חייבים ללמד את הבת תורה, כדי שתקבל מבט מורכב על העולם, ורק כך תוכל להחזיק באמונתה.¹² התמימות הפשוטה תישבר במפגש עם העולם, ורק תורה המחנכת לשפה מורכבת תוכל לתווך בין האמונה למציאות. או כדברי רבנו בסיכומו לשיעור:

בן עזאי מלמד שלמעשה אין אפקטיביות למים לאישה שאיננה משכילה ולומדת תורה, ודיני התורה אפשריים ומשמעותיים רק לגביה. חריפות העניין היא דווקא בדוגמא של מי סוטה, שתפקידם להרתיע את האישה מלזנות תחת בעלה, ולמעשה מלמד בן עזאי שהרתעה זו איננה אפשרית אלא לאישה משכילה. דווקא הדוגמא המתוחה של סוטה חושפת את הרעיון שאין משמעות להלכה לאישה שאינה לומדת תורה.¹³

רבי אליעזר חולק בדיוק על נקודה זו!

¹¹ השאלה היא עד כדי כך קשה, שראיתי האומרים ש'מכאן אמרו' אין להבינו כפשוטו, ועוד פירושים קשים.

¹² לי העניין מזכיר כל מיני דת"שים שמתארים את הרגשתם לאחר שחיללו שבת בפעם הראשונה ולא יצאה אש מהשמים.

נו מה חשבתם?!

¹³ נראה לי שההרתעה לאישה זו היא לא בעונש, אלא בחומרת העניין שבגללו מתוארת התערבות אלוקית ישירה.

רבי אליעזר אומר, כל המלמד את בתו תורה, כאלו מלמדה תפלות.

מהי תפלות? ניתן לפרש מילה זו מתוך ההקשר במשפט הבא במשנה:

רבי יהושע אומר, רוצה אשה בקב ותפלות מתשעה קבין ופרישות.

בדברי רבי יהושע מובן שתפלות היא ההפך של הפרישות, ואם כן מובנה פריצות. רבי יהושע אומר שאישה מעדיפה בית בו הרמה הכלכלית נמוכה אך מתקיימים בו יחסי אישות עם בעלה, על פני חיים ברווחה כלכלית עם בעל פרוש.¹⁴ לפיכך תמהה הגמרא¹⁵ "תפלות סלקא דעתך?!", האם ניתן לומר על תורה שהיא מחנכת לפריצות? הגמרא מוסיפה את המילה "כאילו",¹⁶ ומבאר רש"י שמתוך לימודה "היא מבינה ערמומית ועושה דבריה בהצנע". הסברו של רש"י שאוב מביאורו של רבי אבהו לדברי רבי אליעזר:

אני חכמה (רש"י: תורה) שכנתי ערמה. כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה עמו ערמומית.

בניגוד גמור לבן עזאי, סובר רבי אליעזר שלימוד תורה יעקור את האישה מאמונתה הפשוטה, ולא רק שלא יועיל לה, אלא אדרבה – הוא יהפוך אותה לערמומית יותר וכך חטאיה יהיו בצנעה, תוך תחכום והסתר.

הטענה שנשמעת לנו קשה כאנשים מודרניים, דעתניים ושוויוניים במידה זו או אחרת, אינה מופרכת כלל.

נדמה בדעתנו זקנה בכותל השופכת לבה נוכח פני ה', וספר התהלים שלה ספוג בדמעותיה ובתחנוניה על בעלה, ילדיה וגאולת עם ישראל. האם בנותינו (ואנחנו) המתוחכמות, יראות ה' יותר? האם הן מאמינות יותר?

ליצני הדור כבר פסקו שככל שאישה לומדת יותר היא נחשבת לפחות דתייה. הוויכוח על השכלת הבת אינו בין הפמיניסטיות של ימינו לבין ההלכה, אלא ויכוח תנאי עמוק בין בן עזאי ורבי אליעזר, שני אוהבי תורה שמסרו נפשם וויתרו כל אחד בדרכו על אישה ורווחה כלכלית (בהתאמה) למען לימוד התורה.¹⁷ הוויכוח שלהם הוא על היחס בין תמימות, מורכבות וערמומיות, ביחס לאישה ואולי גם בכלל. בעוד שלפי

¹⁴ עיין עוד בהסברים היפים המובאים בתוספות, ועניינם זהה.

¹⁵ סוטה כא ע"ב.

¹⁶ בדפוסי המשנה נכנסה המילה לתוך המשנה עצמה. עיין אפשטיין, **מבוא לנוסח המשנה**, עמ' 536-537.

¹⁷ מעניין לחשוב על הקשר בין סיפורי חיהם לבין דעותיהם.

בן עזאי האישה המשכילה מוגנת יותר מהזנות, לפי רבי אליעזר¹⁸ ההשכלה עצמה היא המביאה לזנות.¹⁹

רבי יהושע ממשיך ומונה תכונות טובות שכאשר הן מופיעות בקיצוניות אצל אנשים מסוימים הן גורמות לדמויות דתיות מעוותות המביאות להרס העולם.

הוא היה אומר, חסיד שוטה, ורשע ערום, ואשה פרושה, ומכות פרושין, הרי אלו מכלי עולם.

על האישה, לפי רבי יהושע, לחיות חיים מוסריים טבעיים בתוך משפחה, וחיי תורה הפרושים מן העולם הורסים אותו הן במובן של ההמשכיות והילודה והן במובן שהתנהגות מוסרנית אינה מתאימה לה.

רבי יהושע²⁰ שולל גם הוא לימוד תורה לאישה, אך מסיבה הפוכה לרבי אליעזר. לימוד התורה לפי רבי יהושע יהפוך את האישה לפרושה, וזו תכונה שאינה מתאימה לה.

נראה להוסיף שגדולי האחרונים, שבשלב ראשון התירו לימוד תורה לבנות בגלל ההשכלה הכללית שחדרה אלינו ובשלב שני חייבו אותו, אינם משנים את טענת רבי אליעזר שנפסקה להלכה. אלא שמכיוון שהאישה כבר חכמה בכל מקרה ונפגשת עם העולם המורכב, הרי שגם רבי אליעזר יסכים ואף יחייב כדעת בן עזאי ללמד את בתו תורה.

רבי, התנא האחרון, כדרכו בכמה מקומות להכריע ולפשר בין הדעות, מציע דרך אמצע הלוקחת משני הקצוות.²¹ אמנם בעולמנו מתחשב הצדק האלוקי בזכויות הקודמות ואין

¹⁸ אצל רבי אליעזר אנו מוצאים התנגדות חריפה ללימוד תורה לנשים – "ישרפו ד"ת ואל ימסרו לנשים", וכן כיוון של פרישות – "מגלה טפה ומכסה טפחיים".

¹⁹ הרב שג"ר ביאר ע"פ גרסת המשנה ללא הוספת ה'כאילו', שרבי אליעזר תפס שלימוד התורה הוא אקט גברי, וחוסר ההתאמה בין האישה לבין הלימוד מביא לכך שהלימוד הוא פלישה לתחום גברי, דבר המוגדר כפריצות. יש לעיין לגבי השפעת התורה על תחכמו של הבן ואכמ"ל.

²⁰ ר"י מתנגד לפרישות אפילו על רקע החורבן, עיין בבא מציעא ס ע"ב, ובכך מנוגד לר"א.

²¹ בספרי הנ"ל: "רבי אומר אני אכריע..."

מקום לדין חתוך על מעשה מסוים, אך מצד שני מתבטאת ההשגחה הגלויה בכך שמתחיל **תהליך**²² של הידרדרות במצבה הגופני של האישה החוטאת:

רבי אומר, הזכות תולה במים המאררים, ואינה יולדת ואינה משבחת, אלא מתנונה והולכת, לסוף היא מתה באותה מיתה.

תהליך הקמעא-קמעא הוא דרך אמצע בין עולם נסי בו הדברים קורים בפתאומיות לבין עולם מחושב בו הזכויות דוחות את העונש.

²² הרב שג"ר ראה אחרת את הדברים, ואקווה שישמח בפירושי.